

Večerka, Radoslav

Syntax základních číslovek v bulharských damaskinech

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1971, vol. 20, iss. A19, pp. 41-54

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100727>

Access Date: 12. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RADOSLAV VEČERKA

SYNTAX ZÁKLADNÍCH ČÍSLOVEK V BULHARSKÝCH DAMASKINECH

1. Syntaktický vývoj bulharských číslovek je ve svých obecných rysech jasný, neboť je dobře prozkoumán a popsán jeho rámec: obecně slovanské východisko s vnitřními vývojovými tendencemi i současný stav. — Charakteristické a pro další vývoj relevantní vlastnosti výchozího stavu číslovek byly tyto: adjektivní povaha číslovek 1—4 a substantivní povaha číslovek 5—10, 100, 1000; vyjadřování ostatních číselných pojmů s pomocí opisů obsahujících desítky (stovky, tisíce) ve spojení s jednotkami, a to u číslovek druhé desítky způsobem sémanticky „lokativním“ a formálně rekčním (typ *petъ na desetъ*), v ostatních případech způsobem kombinovaným, s kopulativním připojením jednotkových komponentů (typy *два десети i петъ, петъ десетъ i петъ*)¹⁾. — Základní tendence ve vývoji bulharských číslovek (zčásti rovněž obecně slovanské) se projevovaly jako sklon k univerbizaci číslovkových útvarů perifrastických (zejm. číslovek druhé desítky)²⁾ a s ním souvisecí tíhnutí k vyrovnání číslovek 1—4 a číslovek ostatních, tedy k zániku substantivní platnosti číslovek původně substantivních. Vývoj číslovek dále ovlivnil zánik duálu jako kategorie. K tomu byly číslovky na bulharské půdě strženy specifickým vývojovým proudem širším, vedoucím zde k rozkladu syntetické nominální flexe a k přerodu bulharštiny z jazykového typu syntetického v analytický. — Současný stav se vyznačuje unifikací číslovkového systému (mezi slov. jazyky tu vývoj zašel patrně nejdál); jeho jednotlivé členy mají funkci (neohebného) kvantitativního (numeračního) určení; je tu u maskulin zvláštní forma plurálu „určitého počtu“ a pro počítání mužských osob zvláštní řada číslovek.³⁾

Skutečný historický vývoj číslovek v bulharštině, a zejm. jeho projevy v písemném úzu, nerovná se však pouhé lineární, přímočaré spojnicí stavu výchozího se současným. Jak jsme už dříve ukázali rozbořem některých textů středobulharských, měl své pozoruhodné peripetie, zvraty, dílčí slepé vývojové uličky apod.⁴⁾ Tímto přispěv-

¹⁾ Podrobnější charakteristiku výchozího stavu podává R. Večerka: *Zur Problematik der slavischen Zahlwörter* (SPFFBU, A 12, 1964, 69—79).

²⁾ O tom podrobněji R. Večerka: *Zur Univerbierung der slavischen Zahlwörter der zweiten Zehnerreihe* (Welt der Slawen 1970, 225—234).

³⁾ O vývoji slovanských číslovek viz J. Šerech: *Probleme der Bildung des Zahlwortes als Redeteil in den slavischen Sprachen* (Acta Universitatis Lundensis, XLVIII, Lund 1952); A. J. Suprun: *Slavjanskije čislitelnyje*, Minsk 1969; charakteristiku stavu bulharského v srovnávacím slovanském rámci podává P. Pašov: *Po njakoi voprosi na bulgarskite i slavjanskite čislitelni* (Izv InstBalgEz BAN, XI, 1964, 113—124).

⁴⁾ R. Večerka: *Syntax základních číslovek v středobulharských památkách biblických* (SPFFBU, A 16, 1968, 89—108).

kem je chceme sledovat v damaskinech 17. a 18. stol. Opíráme se při tom o úplnou excerpcei Kopr. Troj, Ljub a Svišt.⁵⁾ Citované doklady transliterujeme obvyklým způsobem do latinky, litery v číselné platnosti z technických důvodů zaznamenáváme bez nadřádkové titly, jejich číselnou platnost uvádíme v závorce.

2. Přísudek při podmětu vyjádřeném číslovkou nebo číslovkovým obratem (tj. spojením číslovky se jménem označujícím počítané předměty) se původně — jak je to doloženo ještě v stal. památkách⁶⁾ — objevoval v trojím typu vět: 1. Ve větách, kde ve funkci podmětu vystupovala číslovka *džva* (*oba*) buď samostatně, nebo jako jednotkový komponent opisných číslovek vyšších (12, 22 atd.); přísudek tu stál důsledně v duálu (typ *džva* [*raba*] *idete*, *džva na desete* [*raba*] *idete*, *džva deseti i džva* [*raba*] *idete*); 2. ve větách, kde ve funkci podmětu vystupovaly číslovky *trje* a *četyre* nebo číslovkový obrat s těmito číslovkami, tedy buď samostatně, nebo jako jednotkový komponent opisných číslovek vyšších (13, 14, 23, 24 atd.); přísudek tu stál důsledně v (nealternujícím) plurálu (typ *trje* [*rabi*] *idotъ*, *trje na desete* [*rabi*] *idotъ*, *džva deseti i trje* [*rabi*] *idotъ*); 3. ve větách, kde ve funkci podmětu vystupovaly ostatní číslovky nebo číslovkové obraty s těmito číslovkami; přísudek tu stál v singuláru nebo v plurálu (typ *petъ* [*rabъ*] *idetъ*||*idotъ*). Plurálový přísudek byl v takových konstrukcích původně motivován kongruencí ad sensum: vztahoval se k substantivně chápané číslovce, která byla formálně sice jménem v sg., ale svou sémantikou odkazovala de facto k pluralitě označovaných předmětů (podobně jako kolektivní substantiva). Singulárový tvar přísudku byl naproti tomu motivován kongruencí ad formam; přitom se v tvaru *idetъ* mohou vlastně skrývat dva typy rozdílné, jak ukáže jeho transpozice do perfekta: a) *petъ* [*rabъ*] *jestъ šila* — přísudek dvojjmenné věty, kongruentní s podmětem *petъ* (nom. sg. f.), b) *petъ* [*rabъ*] *jestъ šilo* — přísudek v konstrukci neosobní. Typ a) je sice v starých slov. jazycích (v stpol. a v strušt.) doložen, ale jen velmi vzácně; jak jsme už ukázali dříve, je patrně nutno interpretovat typ *idetъ* v staroslověnštině jako b.⁷⁾ Rozdíl mezi užitím přísudku v sg. a pl. byl zprvu spjat s přítomností nebo nepřítomností jména označujícího počítané předměty v podmětové části: byla-li podmětem pouhá číslovka bez takového jména, stával u ní přísudek v pl.

V středobulharských památkách biblických se sice ještě do značné míry tento výchozí stav zachovával, přesto se v nich však již jisté posuny a změny v syntaxi číslovek projevíly: tak zánik du. vedl k pronikání plurálového přísudku u typu 1, u podmětu s číslovkou *džva*, zvl. tam, kde tato číslovka tvořila jednotkový komponent opisných číselných výrazů vyšších, především 12 (*džva na desete raba idete* → *idotъ*), a jistou expanzivitu projevilo plurálový přísudek i u typu 3 se jménem označujícím počítané předměty v podmětové části (*petъ rabъ idetъ* → *idotъ*).

⁵⁾ Kopr — Kopristsenski damaskin. *Novobългарski pametnik ot XVII vek* (vyd. L. Miletič jako II. sv. série *Bългарski starini*, Sofija 1908);

Ljub — *Ljubljanskijet bulgarski rākopis ot XVII vek* (vyd. S. Argirov in: *Sbornik za nar. umotvor.*, nauka i knižnina XII, Sofija 1895, 463—560);

Svišt — Svištovski damaskin. *Novobългарski pametnik ot XVIII vek* (vyd. L. Miletič jako VII. sv. série *Bългарski starini*, Sofija 1923);

Troj — Trojanski damaskin. *Bългарski pametnik ot XVII vek* (vyd. A. Ivanova, Sofija 1967).

⁶⁾ K číslovkám v stal. památkách viz R. Večerka: *K sintaksisu imen čislitelnyh v staroslavjanskom jazyke* (Ezikovedako-etnografski izsledvanija v pamet na akad. St. Romanski, Sofija 1960, 195—208); A. J. Suprun: *Staroslavjanskije čislitelnyje*, Frunze 1961.

⁷⁾ Viz R. Večerka v čl. cit. v pozn. 1.

V damaskinech je stav již značně pokročilý: přísudek tu stojí v plurálu u podmětu vyjádřeného jak číslovkou samou, tak i číslovkou ve spojení se jménem označujícím počítané předměty.

Příklady: u číslovky 3 a 4: *koga se minacha g |3/ dni Kopr 417, Troj 72; dojdoha i troicata Kopr 123, Troj 136, trimata Svišt 386; onia trite vlastelje |...| izjavicha se kak' sь bile zlomislavnici Kopr 231, tia trite pašie Ljub 87a, Troj 283, onezi trite pašie Svišt; a četirite vodonosa becha po prilikata na četirite blagovestniki Svišt 626; štvs da se sьberat iz'branite negovy d |4/ vेत्रove Kopr 339; Četyrite stichii sa, ot koeto stichii e šlověks Svišt 67; Tuko trinadeset gemie utrvocha se i vrnacha se sьs sram Svišt 313; deto se namervat i četat se kd |24/ iskusi bogorodičny Svišt 306; i bicha sič kyte časova lg |33/ Kopr 477;*

u číslovky 2: *pripadocha i dvata na s[ve]tago ioanna Kopr 437, Troj 89; nye sme dvama bratia Kopr 411, Troj 67; doidocha dva muža krasny tvorě Kopr 141, Troj 210; dvěte sьs njeju ne možem by naedno Kopr 86, dvěme Troj 161, ny dvama ni možim by na edno Svišt; i rekocha onia dvata mom'ka Kopr 53; padnachmi i dvama v'morielo Svišt 261; i drugy dvě ženy sь pomazale g[ospod]a sьs miro Kopr 444, Troj 343; I mincha se vi |12/ godině Ljub 106 a; toko vi |12/ becha dobri i najzbrani Svišt 202;*

u číslovky ostatních (mezi nimi ovšem i u číslovky 11), a to

a) bez jména označujícího počítané předměty: *do dvadeset i pet lipsuvat' sedm Svišt 283; chilyada chilyadi sa, što da smь dam' da jadv Svišt 214; sьkogi via m |40/ bčchte naglaseni na carskite službi ednakvo Svišt 420; i toizi čas sьbracha se tri tysučt Kopr 482, Troj 39, Svišt 590;*

b) se jménem označujícím počítané předměty: *i tia devetěch činove n[e]b[e]ny na try činove razděljavat' se Kopr 79, Troj 157; sь th |9/ činove agg[e]l'sky na n[e]bno Kopr 76, Troj 154; i mincha se l |30/ dni Troj 27; vь onuj vreme becha i tezi svetyj četiredeset mučenici, voštani carski, provodini ot caretok sьs Agrikolaz Svišt 419; štoto činat i rabotětia ai |11/ sily Troj 305, Kopr 262; sьs techь trgnacha pedeset čeloveci Svišt 638; sveštennici |...| Jelzavelini sutь chilyada i trista Svišt 624; Desetь zaryky sь Troj 1; kogi primincha n |50/ dni ot pascha Svišt 201; desetь tatari becha na odnogo grьka Svišt 300; I šjvstvy sь e |5/ Troj 304, pet tēch Svišt 4.*

V sg. stojí po číslovkovém podmětu jen neosobní přísudek *trěbuva* a *ima*.

Příklady: *dvě raboty trěbuva tuka Troj 284, trěbue Kopr 231; ima na negovoto car'stvo rk |120/ gospodarie Troj 175, sto i dvadeset Svišt 361; vatrě imaše sed'mь lьvove Kopr 103, Troj 178, Svišt 364; otkoga e bylo tova ima do dvěte godině i pomnogo Kopr 485, Svišt 594, Troj 43; dvě rěky imaše Kopr 112, Troj 186, Svišt 375.*

Pouze v jediném dokladě tohoto typu je v excerpovaných damaskinech doložen přísudek v pl.: *tri veliky praznicy imacha v' edna godina Svišt 201.*

V několika dokladech stojí dále v sg. u číslovkového podmětu sponové sloveso *býtí*.

Příklady: *kak bē ot roždьstvo ch[risto]vo do toizy a |1./ sьborь tii |318/ godině Kopr 218, Troj 274, e Ljub 80b (Svišt 478 jinak: namericha ot roždьstvo Christovo do tozi prьvi sьborь tii godini); pa tova se pozna če e dvě godině bilo otnaprěd kak' sь e javila dzvězdata Kopr 291; i tova skazach'me kak' e dvě godině otnaprěd, deto im' se javila dzvězdata Kopr tamt.*

Kopula *býtí* stojí jinak v podobných obratech běžně v plurálu.

To, že se v sg. vět s číslovkovým podmětem zachovala v několika dokladech právě spona *býtí*, souviselo asi s vývojem druhé spony — neosobního *ima*. Ekvivalence s *ima* mohla přispět ke konzervování *e* ve větách tohoto typu. A stejné sémanticko-funkční asociace s *ima* mohly konečně působit na (ojedinělé) zachování sg. i u jiných sloves podobného významu a užití. V excerpovaných damaskinech jsou doloženy tyto doklady:

i ostana enakь i |10/ godiny Svišt 374—375, i godin bēše togiva storilo Troj 185, Kopr 112; i bēše se minčlo godin sg |203/ ot koga bēše raspet ch[risto]s Troj 39, bēsy sa minalo godiny sg Svišt 589 × bēše sь min'le godiny sg Kopr 481.

Jinak znám z damaskinů s přísudkem v sg. jen osamocený doklad *pъprište ima r |100/ rastedzi i čini ei |15/ pъprišta .af |1500/ rastedzi Troj 348, Kopr 450.*

Podobná situace jako u číslovek je v damaskinech rovněž u kvantitativních adverbíí: přísudek je u nich v plurálu.

Příklady: *Kolcina u bolest vřpadnacha ot bez'merno jastie i pitie i kolcina č[ově]ci zasiromaschécha ot bezumno vinopijstvo* Troj 203, Kopr 133, *Svišt zčásti odchylně: kolko u bolest padnacha, kolko u temnica se zatvoricha zaradi bezzakonna rabota što sa storily na pjanstvo; i množzina idécha na nuka za ime ch[risto]vo* Kopr 31, Troj 116; *množzina kolgeri ot okolovr'stniče monastyri otchoždacha mnogo p'šte* Svišt 504.

V singuláru znám z excerpovaných damaskinů v takovém případě jen osamocený doklad *i mina se toľkozi godině* Kopr 435.

Vcelku je tedy ve větách s číslovkovým podmětem v damaskinech už ustálen přísudek novobulharského typu v plurálu (ovšem s výjimkou sg. neosobních sloves). Ojedinelé odchylky od tohoto úzu — s přísudkem v singuláru — jsou zjevně archaismy, zčásti vlastně textové tradicionalismy, zčásti skutečné archaismy jazykové, podpořené v případě kopuly *e* a sloves sémanticky a funkčně jí blízkých vývojem neosobního *ima*.

3. Jméno označující počítané předměty u číslovek stálo původně v různých tvarech: 1. Pokud bylo číslovkové spojení v nom., stálo jméno označující počítané předměty u číslovky 2 v nom. du., u číslovek 3 a 4 v nom. pl., u číslovek 5—10, 100 a 1000 v gen. pl. a totéž se opakovalo u opisných číslovek, v nichž vystupovaly číslovky první desítky jako jednotkové komponenty (s číslovkou 1 se pak přirozeně pojilo jméno v nom. sg.). Byly tu tedy typy *dvě ženě, tři ženy, pět ženě, jedina na desěte žena*. 2. Pokud bylo číslovkové spojení v takovém syntaktickém kontextu, ve kterém mělo plnit úlohu větného členu v nepřímém pádě, pak stál v příslušném nepřímém pádě počítaný předmět u číslovek 1—4 (v sg., du. nebo pl. podle číselné hodnoty) a číslovka se s ním shodovala, kdežto v číslovkových obrazech s číslovkou od 5 výše stála v příslušném nepřímém pádě sama číslovka, a jméno označující počítané předměty trvalo v gen. pl. Byly tu tedy typy *къ двѣма женама, къ трѣмъ женамъ, къ пѣти женѣ, къ јединѣи на десѣте женѣ*.

V damaskinech je situace už podstatně zjednodušena. Především nepřichází vůbec v úvahu celá kategorie 2, protože už zanikla syntetická flexe jmen a funkce nepřímých pádů se tu vyjadřují s pomocí předložky a generálního pádu (rovnajícňho se v tomto případě v podstatě nominativu pl.). A ke zjednodušení došlo ze stejného důvodu i uvnitř kategorie 1. Objevují se však v celkovém pojetí i v jednotlivostech pozoruhodné rozdíly podle rodu jmen označujících počítané předměty u základních číslovek.

(1) Maskulina. Normálním tvarem je u nich plurál, zakončený na *-i/-y, -e/-ě, -ie, -ove/-ovi*.

Příklady: *Jakov stori dvanadeset sinove* Svišt 147; *i bčchu ar'chiereje sid'ky slv* (232) a s[ve]štennici i diakone i inoci p'z (86) Kopr 218, Ljub 80a, *vladici . . . popove i diakony i kaloere* Troj 273, *vladicy . . . sveštennici i diakoni i kalueri* Svišt 478; *doveděte mi sam[o] vi* (12) *teľci t'lvsti* Troj 236, Kopr 170; *i pak mi dokaraite r* (100) *kozly* Kopr 170, Troj 236; *da sčbere tri prsty* Troj 330, *pršte* Kopr 373; *sički nie da ti dadem' po i* (10) *penži* Svišt 582, Ljub 71b; *reče na onia trite m'zije* Ljub 91a, Kopr 239; *izbiv n* (50) *popove Ellinsky* Troj 171, Kopr 95, *pedeset popovi elensky* Svišt 359; *pak' što da bude archiman' drit' na tia četyriděsetěch monastire* Kopr 181, m Troj 244, *manastyri* Svišt 404; *sědi g* (3) *dni* Troj 66, *dny* Kopr 410; *ima na negovoto car'stvo rk* (120) *gospodarie* Troj 175, *sto i dvaneset* Svišt 361.

Odchylky od uvedeného úzu jsou tyto:

a) U maskulin označujících počítané předměty jsou doloženy tvary na *-a* (bývalé tvary du.), a to takřka důsledně u číslovky *dva*.

Příklady: *Christos imaše dva skoposa* Svišt 129—130; *ne znae koj e ch[risto]v[er] kr[is]t[us] i koi sa na onia dvata razbojnika* Troj 45, Kopr 487, Svišt 597; *i stan[ov]e posed[et] mežd[us] dva džida* Kopr 87, Troj 164, brega Svišt 344; *darova ti život[us] za dva m[is]t[er]e[ca]* Troj 190, Kopr 128, Svišt 392; *pusti [...] go dva č[er]v[en]ka i dva vojna* Kopr 404, Troj 61; *doidocha dva muž[us]a krasny tvrd[us]e* Kopr 141, Troj 210; *reč[e] na dvata momka* Troj 139.

Maskulinum označující počítané předměty po číslovce 2 je v damaskinech doloženo v tvaru plurálu pouze v těchto dokladech:

za dva dni dodocha do moreto Troj 57, *dny* Kopr 400; *dode go i raspecha mežd[us] dva fajduci* Troj 361 × *dvata razbojnika* Kopr 464; *oti ni e za edin[us] den[us] za dva dni* Svišt 585; *tezy dvata carie eleni carstvuvača* Svišt 163; *dvama mužie goněča dvadeset[us] chiliađi* Svišt 305; *cara Senacherima pogubi i dvata mu sinove* Svišt 359; *vidě [...] sas nego dvama mladi momcy* Svišt 378 × *dva momka* Troj 189; *poivka patrijarcho onezy dvata bolěry* Svišt 395 × *onia dvata boljarina* Troj 201, Kopr 131; *do koga chromy da chodite na dva umove vaši* Troj 220, Kopr 153; *Dva vřechvy sp bęgale ot našego vlastelina* Troj 78—79 × *vřechva* Kopr 425; *viděch[us], či dodocha kato dva mužie někoj strašny, i struvaši mi sa kak' sa tezi dvata archangely* Svišt 391 × *dva muž[us]a [...] dvata arch[an]gg[e]la* Troj 197—198; *I dva někoji mužie tugiva ta se naměricha tamo* Ljub 52a; *vđigna togizi dva carě na narodot[us] christiensi, da gi m[is]čat[us], kazuvam[us] Diokletijana i Maksimijana, dva drugari diavolovi i zvěrovi* Svišt 472 × *dva drugara* Troj 289, Kopr 213. Nejasný je v tomto posledním dokladě tvar na -ě (nemohla by to být grafika -ja?), stejně jako i v těchto dokladech dalších: *mižd[us] dva ogně sam[us]* Svišt 256; *nikoj ne može na dva g[o]sp[os]darě da robiti* Kopr 452 × *g[o]sp[os]dara* Troj 350. A v posledním dokladu je pl. motivován (nebo umožněn) patrně tím, že svazek číslovky a jména není těsný, neboť číslovka tvoří podmět věty sama a jména označující počítané předměty její (sponově jmeny) přísudek: *i bęcha i dvata istinny s[er]nove b[os]đii* Kopr 185, Troj 247, Svišt 408.

Bylo-li u číslovky *dva* mužské jméno označující počítané předměty běžné v tvaru na -a a jen výjimečné v tvaru pl., bylo tomu tak u ostatních číslovek (počítajíc v to i 12 a další číslovky s 2 jako jednotkovým komponentem — zjevně šlo o útvary již univerbizované⁶⁾ právě naopak: vedle zcela běžného pl. jsou po nich tvary na -a zastoupeny jen v těchto (ojedinělých) dokladech:

imaše přě nego try roga Kopr 307, Ljub 7b; *iskr'ti trite roga* Kopr 309, Ljub 9a; *trěk'mo try koraba ostaše* Kopr 110; *prodade ch[rist]a za l [30] groša* Troj 46 × *srebrnici* Kopr 488, Svišt 598; *i uze gospod[us] ot nego arafova i [10] groša* Troj 92, Kopr 2; *ne by džěđe na zeměta tri lěta i mēseca šest[us]* Svišt 644; *Ta tia trěkmo e [5] skoposa na dviženieto ima* Svišt 195; zvláštní tvar, který se jeví jako kontaminace tvaru nom. (gen.?) pl. na -ove (-ov[us]) a nom. du. na -a, je doložen v Kopr 477: *i bęcha sič'kyte časova lg [33]*.

Vcelku vztah tvarů na -a k plurálovým tvarům u maskulin po číslovkách ukáže tato tabulka:

	Ljub		Kopr		Troj		Svišt		celkem	
po čisl. 2	3	2	38	1(+2)	31	4(+1?)	26	10(+2?)	98	17(+5?)
po ostatních číslovkách	2	58	5	168	2	150	2	203	11	597
	-a	pl.	-a	pl.	-a	pl.	-a	pl.	-a	pl.

⁶⁾ O pokročilosti tohoto procesu svědčí i doklad s plurálem jména označujícího počítané předměty po číslovce obsahující 1 jako jednotkový komponent, srov. *ot Adama do Avraama ka [21] rodove preměnača* Svišt 200.

V současně bulharštině zobecněla koncovka *-a* u maskulin po všech číslovkách jakožto tzv. „plurál přesného počtu“.⁹⁾ Rámcově je vznik této adnumerativní formy maskulin jasný: jde o původní koncovku nom.-ak.-vok. du. (o-kmenů), která — takto (tj. duálově) motivována — se zprvu připínala pouze k substantivům u číslovky 2, resp. bez číslovky 2 ke jménům s významem párovým. Po zániku duálu jako kategorie (tj. duálového pojetí) se nějakou dobu držely tvary na *-a* ve spojení s číslovkou *dva* už bez svého původního významu silou tradice jako více méně „prázdná forma“ (tj. jako variantní tvar plurálu, jehož význam měly) a mohly být i skutečným plurálem vytlačovány — do té doby, než jejich faktické existence v jazyce bylo využito k jejich sémanticko-funkčnímu přehodnocení v „numerativ“, tj. tvar počítaného množství (který se pak rozšířil i k ostatním číslovkám). Zdá se, že stadium takového „interregna“, kdy tvary na *-a* již nebyly duálem, ale ještě ani nebyly pravým numerativem, reprezentuje stav Svišt s jeho nástupem skutečného (tj. i formálního) pl. k maskulinům po číslovce *dva*. Přesněji řečeno reprezentuje toto stadium stav původního překladač a sestavení tohoto damaskinu (v 2. polovině 17. stol.), kdežto v doloženém rukopise (z 18. stol.) už se asi zračí počátky numeralizace tvaru na *-a*, jak naznačuje jeho doložení — třebaš ojedinelé — i u číslovek vyšších.

Uvážíme-li, že Svišt představuje mladší textovou (i rukopisnou) tradici damaskinů a že ostatní tři jsou jak původem, tak i doloženými opisy vždy asi o půl století starší, nabízel by se výklad, že se v nich zrcadlí starší jazykový stav a že v nich jsou mužské tvary na *-a* po číslovce 2 petrifikovaným archaismem. Řekněme však, že automatické relace na časové ose by mohly vést k nesprávným závěrům: uvedené památky nepocházejí ze stejného teritoria — a na různých místech bulharského území mohl být ve stejné době jazykový vývoj různě pokročilý. Z tohoto hlediska se téměř bezvýjimečně zachování tvarů na *-a* po číslovce *dva*, a hlavně též doklady jejich šíření k ostatním číslovkám (hl. ve verzi reprezentované Kopr) zdají nasvědčovat tomu, že v těchto damaskinech chronologicky starších je doložen jazykový stav vývojově pokročilejší. Ostatně Svišt svým postavením na periférii bulharského území umožňuje tuto situaci pochopit jakožto projev „okrajového archaismu“. V každém případě máme právo počítat s tím, že v 17.—18. stol. probíhal v bulharštině proces numeralizace mužských tvarů na *-a* a že se tato jazyková vlna asi šířila z centrálních oblastí bulharského jazyka směrem k okrajům. Ostatně není bez zajímavosti, že ani v současné době není tento způsob počítání maskulin rozšířen po celém bulharském území a že v některých dialektech, např. v beloslatském a pirdopském, stojí maskulina i po číslovkách v tvaru normálního plurálu, tedy *čtíri volci, tri volove, dva prštene* atp.¹⁰⁾

⁹⁾ V mluvnicích se nazývá různě, např. „broev oblik, broevo číslo“ (tak Al. Teodorov-Balan: *Nova bǎlg. gramatika*, Sofija 1940, 50; týž: *Nova bǎlg. gramatika za vsjakogo II*, Sofija 1955, 156), „broen oblik“ (D. Popov: *Bǎlg. gramatika*, Sofija 1942, 117), „opredelena množestvena forma“ (N. Kostov: *Bǎlg. gramatika*, Sofija 1939, 50), „druhý plurál — pluriel second“ (L. Beaulieux: *Grammaire de la langue bulgare*, Paris 1933, 53), „brojna množestvena forma“ (L. Andrejčin: *Osnovna bǎlg. gramatika*, Sofija 1944, 128), „brojna forma za množestveno číslo“ (P. Pašov in: *Izv InstBǎlgEz BAN*, XI, 1964, 114), podobné formy v makedonštině „izbrojana množina“ (B. Koneski: *Gramatika na makedonskiot literaturnen jazik II*, Skopje 1957, 30; R. Ugrinova in: *MakJaz III*, 52).

¹⁰⁾ Viz I. Kočov: *Brojni formi pri sǎstestvitelni ot ženski rod v njakovi iztočni bǎlgarski govori* (*Izv InstBǎlgEz BAN*, XI, 1964, 411).

b) V několika dokladech se maskulinum po číslovce objevuje v tvaru, který by mohl být interpretován případně jako (starší) gen. pl.:

eičky negovi godini rk /120/ i z /7/ msc Kopr 437—438 × *m[é]s[e]ci* Troj 89 (pokud se v title msc neskrývá zkratka pl. *mesece*); *ima časov[e] dně vi* /12/ [...] i *dověčera ostacha g* /3/ *časov[e]*. *I nošta vi* /12/ *časov [e] i spbbot' vi* /12/ *časov[e]* Troj 373 (koncové -e dodáno editorem nad skutečné znění rukopisu-); *da go počakati tam[o] za e* /5/ *časov[e]* Troj 230 × *časove* Kopr 165; *vs ady stori ch[risto]s ig* /33/ *časov[e]* Troj 373 × *časove* Kopr; (*Sedm' rod' jazykom'* Svišt 200); *ukradose mu srebrotu sičko, kol'koto do r* (100) *litry* Troj 262, Kopr 191 × *sto litri* Svišt 415; *drugi sveštenici, kol'koto sa kazvat' elenski A'frodite i drugi četirech' stotiny svešteniky chramu* Svišt 623. S výjimkou posledních 3 dokladů jde o substantiva označující časový úsek a u nich i ve fem. a n. jsou tvary starého gen. pl. po číslovkách částečně petrifikovány (viz níže o *godin* a *let* podrobnější výklad). Poslední z citovaných dokladů (Svišt) pak pochází z Života proroka Eliáše, který je i jinak po jazykové stránce značně „rozháraný“ (řečeno slovy editora Svišt) a projevuje stopy csl. znění.

c) Zcela ojedinělé jsou konečně doklady se jménem flektovaným (v nepřímém pádě):

o trech voinoch Ljub 82b; *mučenie svetym' i slavnym' velikomučenicom' Christovim' čtiredesetim'* Svišt 417.

Tyto tvary nemohly mít ovšem už dávno žádnou oporu ve skutečném jazykovém úzu. Chápeme je proto nikoli jako jazykové archaismy, nýbrž jako textové tradicionalismy (jsou v nadpisech!), kořenící už v staré csl. verzi těchto překladů.

(2) Feminina jsou rovněž běžné v tvaru pl. na -i/-y, -ii/-ij, -e/-ě.

Příklady: *nameri tri darbi ot boga* Svišt 222; *i posti se m d[ě]ni i nošti m* /40/ Troj 234, Kopr 168; *iosjč bēše rodič d* /4/ *st[y]nove* [...] i *děštery tri* Troj 75, *děšteri* Kopr 421; *anna dvě grži imaše, i za dvě nevoli plače* Troj 234, *dva skriba* [...] *dvě nivoly* Kopr 168; *I tia četiryte stichij* [...] *imat' razděleni zodie* Troj 318, *stichii* Kopr 279, Svišt 26; *viděch' ediny' svrpy golěm' des[e]ty pedy* Troj 73, *pedij* Kopr 419; *koi e d[ov]ě[k] ot vas, deto ima r* /100/ *ovce* Kopr 75, Troj 154, Svišt 336; *oprvěně e kupen' za m* /40/ *žltici* Kopr 250, Troj 294, Ljub 92b; *imaše d[ě]štery g* /3/ Troj 280, Kopr 200, *děštere* Ljub 77a, Svišt 458; *sedem kletvy prie ot boga* Svišt 199; *igrjacha tamo pet' igry* Kopr 447, Troj 346.

Tvary *racě* (-e), *nozě* (-e), např. *struvaši sva dvete si rce* Svišt 251; *I otrěkocha i dvete rce tamt. 242*, od původu du., měly už význam pl. — a užívalo se jich vsuktku i při vyšším počtu, srov. *čtoto e na četiri nodzě* Kopr 386. Nejasný je po této stránce doklad *kojto mi e storil' tuj dobro za dvete mi dštere* Svišt 462 × *dštery* Troj 262, kde by vsuktku mohlo jít o tvar starého du., zachovaného tu jako textový tradicionalismus, stejně jako v dokladu *tuj šte sa smiši* do *onezi dvete dštere* Svišt 460 × *dšteri* Troj 261, kde snad padá v úvahu grafická ekvivalence *ě* — *ę* (?); v obou případech by však byl možný i výklad s pomocí písecké záměry *ě* — *e* a *e* — *i* (f).

Jinak od pravidla, že feminina stojí po číslovkách v tvaru nom. (vl. *casus generalis*) pl., je celá řada odchylek jediného typu: jména ženského rodu, označující počítané předměty, se objevují v tvaru, který je morfologickým pokračováním starého gen. pl. Je tomu tak a) u číslovek 100 a 1000, jsou-li počítány.

V excerpovaných damaskinech jsou doloženy tyto doklady s číslovkou 1000:

I toizi čas srebřacha se tri tysušt' Kopr 482, *tri tysušt'* Svišt 590, *tg* Troj 39; *imaše* [...] *kamily tg* /3 000/ *sy rěč stry sušt'* (sic! zjevně zkomolené *try tysušt'*) Kopr 457—458, *kamily tg* Kopr 357; *izby sed' mudeš[e]ty tysušt' ljudie* Kopr 93; *i naide tysušt'a tysušt' i sto tysušt'* Kopr 93, *tysušt' tysušt' i sto tysušt'* Svišt 352 × *chyljado chyljady i sto chyljady* Troj 169; *da se zasmiš' na onja světe před chyljado chyljad agg[e]ly i dlověky* Troj 15; a týž frazeologický obrat je doložen i v jině podobě, s archaickým syntetickým tvarem instr. pl., který už sotva mohl mít oporu v živém úzu, takže se prozrazuje jako pravděpodobný textový tradicionalismus: *makarb' i akq rěč tysušt' ty-suštam'i i tmyy tmamy* Kopr 79, Troj 157.

Číslovka 1000 jako počítaný předmět má však v damaskinech častěji tvar nom. pl., srov. *i vs Iudeju najde narod' vo* /570/ *chyljady* Troj 169, *vo tysušt'* Kopr 93, *i sedemdeset' chyljady*

Svišt 352; *izby o* /70/ *tysušte ljudie* Kopr 94, *o chyljady Troj* 169, *sedemdeset chilyady* Svišt 352; *azь da vy dam dvě tysušte kone* Kopr 97, *řv kone Troj* 172, *dvě chilyade* Svišt 356; *poguby ot těch rpe* /185/ *tysušte ljudi* Kopr 99, *rpe chylědy* Troj 174, *sto i osem desetě i petě chilyadi Svišt* 359; *ovce imaše sedmь chiledi* Kopr 390; *razvali sto chilyadi christiani* Svišt 295; (a ve Svišt ještě 5 dalších dokladů).

Číslovka 100 (*stotina*) jako počítaný předmět se v damaskinech objevuje výlučně v tvaru *stotin*.

Příklady: *V Judej nameri narodь petь stutin i sedemdeset chilyadi* Svišt 352, *vo Troj* 169, Kopr 93; *imaše [...] volove dzigvary petestotinь, konje žen'sky pol petь stotyнь* Kopr 458, *f Troj* 357; *drugi četirech' stotinь sveštenikь chramu* Svišt 623; *šte da ima kolkoto chilyade i osemstotinь godiny* Svišt 117—118.

Archaismus tohoto typu je dobře pochopitelný: ve funkci počítaných předmětů vystupovaly číslovky 100 a 1000 vlastně jako součást perifrastické číslovky vyššího počtu, která tvořila pojmovou jednotku (byla opisným pojmenováním jednoho členu přirozené řady čísel), takže spojení jednotlivých jejích komponentů bylo více méně ustálené, fixní (srov. např. v češtině archaický tvar gen. pl. číslovky *tisíc!*). Ostatně tvar *stotin* zůstal zachován až do nové bulharštiny, když ztratil zcela svou lexikální samostatnost a když se celý obrat (typu *petstotin*) v bulharštině univerbizoval.

b) Zvláště často je tvar bývalého gen. pl. zachován u substantiva *godina* (v podobě *godin, godinь, godinьz*) ve funkci jména označujícího počítané předměty po číslovkách.

Příklady: *koga pojde u monastir' thlavian'sky běše e* /5/ *godinь storil' u roditel'jete si, i u monastirь sědě vi* /12/ *godinь [...] i tamo sědě i* /10/ *godinь, i po pustinju z* /7/ *godinь, i vs veliku lavru stori nъ* /59/ *godinь, i běcha sičkyte negovy godiny čd* /94/ *godinь* Kopr 190, Troj 251 × *petě godiny [...] dvanadeset godiny [...] dvanadeset godiny [...] sedemь godiny [...] pedeset godini [...] devendeset i četiry godiny* Svišt 414; *I promināše ot togazy i osemstotinь i osemdeset godinь* Kopr 287, Troj 324, Svišt 37; *kakъ bē ot roždьstvo ch[r]isto]vo do toizy a sьborъ tii* /318/ *godinь* Kopr 218, Ljub 80b, Troj 274 × *godini* Svišt 478; *i činy tamo čjudesa za káz* /26/ *godinь i otprvěně tamo učilь za thi* /19/ *godinь, i na ostrovь patьmsky ei* /15/ *godinь* Kopr 437, *káz godiny [...] thi godin [...] ei godini* Troj 89.

Alternující s tímto tvarem byl i nom. pl. *godini* (-y), např. *bycha u zemljata tolkova dvěste godiny* Troj 45, Kopr 487, Svišt 596; *dade gi b[og]ь na rьčē caru madianu za z* /7/ *godiny* Troj 166, *sedemь godiny* Svišt 348 × *sed'mь godinь* Kopr 90; *dade na vьzrastъ i* /30/ *godiny* Svišt 60; viz i varianty u dokladů s *godin*, citovaných výše.

Zachování tvaru *godin* je v takových obrazech dobře pochopitelný archaismus: substantivum *godina* označuje časový úsek, jednotku, která se běžně počítá, objevuje se s číselným označením, takže spojení tohoto slova s číslovkou mohlo mít do značné míry frazeologizovaný ráz, a právě proto mohlo delší dobu zachovávat původnější stav (který by jinak ztrácel své aktuální syntaktické oprávnění). Ostatně se tento tvar drží až do nového jazyka; v jazyce obrozenaském na něj upozorňuje I. Bogorov¹¹) a byl zaznamenán i v současných dialektech, např. ve vesnici Štrandža na Jambolsku zachycuje I. Kočev spojení *deset godin* (vedle *deset godini*)¹²) nebo v listkovém archivu Ústavu bulh. jazyka Bulh. akad. věd v Sofii jsou uloženy doklady jako *sled šestь godinь* (K. Chr. ČB 12); *Ošte dete sedem godin nema* (SbŇU 44, 1935—39, 10); *šez godin bolen da leži* (tamt. 46, 1939—49, 214 — z Koprištvice!).

¹¹) Ivančo Andreov (Bogorov): *Prvvička bolgarska grammatika*, Bukurešt 1844, 31.

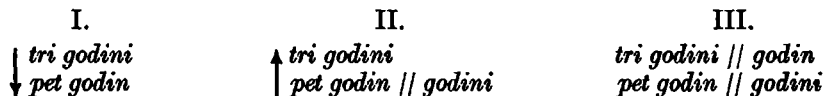
¹²) I. Kočev, cit stať 414. Ostatně už P. Lavrov uvádí, že do současného jazyka se zbytky tvaru gen. pl. zachovaly nejčastěji od feminin po číslovkách (*Obzor zvukovyh i formalnyh osobennostej bolgarskogo jazyka*, Moskva 1893, 153); z památek 17. a 18. stol. pak uvádí příklady právě na *godin, tisušt* aj. (str. 154).

Ale z pouhého konzervativismu, který by byl automaticky vyplýval z mimořádně vysoké frekvence takových spojení v projevech, tento jev vyložit nelze. Je totiž pozoruhodné, že tvar *godin* se v damaskinech objevuje i po číslovkách 2, 3, 4, kde není původní. Příklady:

i stori dvě godin Kopr 172 × *godini* Troj 237; *stori g /3/ godin* Kopr 172, Troj 237; *i běše togazy ot dvě godin pomladi děca da izbijut* Kopr 291; *ot kogato štut da se svr'šuvat* g /3/ *godin* Kopr 336, Ljub 26b; *try godin da brade glad po sič'ku zemlju* Kopr 94; *zaštoto ne odari g /3/ godin* Ljub 108a; celkem takových dokladů s číslovkami 2, 3, 4 samostatnými nebo ve funkci jednotkových komponentů číslovek vyšších je v Ljub 6, v Kopr 20, v Troj 8.

I v tomto případě alternuje ovšem tvar *godin* s *godini*, např. *dvě godini go iskacha* Troj 17; *tri godiny da bude glad* Troj 170, Svišt 353 × *godin* Kopr 94; *kak e onzi Moisej podin dvě godiny [...] isčel' sički kolěna* Svišt 118.

Spojení typu *tri godin* není archaismus, nýbrž naopak neologismus. Dovedeme si představit vývojové mechanismy, jejichž působením vznikl: K číslovkám od 5 výše začal pronikat na místo původního gen. pl. tvar nom. pl. jednak jako důsledek zanikání syntetické flexe, jednak pod tlakem situace u číslovek 3, 4 a všeobecné tendence k vyrovnání systému číslovek jako celku. Oba tvary (pův. gen. i nový nom. pl.) existovaly u číslovek od 5 výše nějakou dobu paralelně vedle sebe a od nich byla tato dubletnost přenesena i k číslovkám nižším, kam pronikl „chybějící“ člen tohoto páru, tvar původního genitivu. Číslovky nižšího i vyššího počtu se tak svou syntaxí unifikovaly. Schematicky lze tento vývoj znázornit takto:

Můžeme se však pokusit proniknout za vnější konstrukční mechanismus tohoto procesu a naznačit jeho interpretaoi kategoriální. Šíření tvaru genitivu pl. v době, kdy jinak gen. jako syntetický tvar byl v ostatních svých funkcích nahrazován analytickými konstrukcemi, vypadá totiž přece jen poněkud neočekávaně a protimluvně. Klíč k jeho pochopení může poskytnout statistický přehled zkoumaných tvarů v excerpovaných damaskinech:

	Ljub	Kopr	Troj	Svišt	celkem
godini (-y)	1	6	25	68	100
godin (-b, -b)	14	60	36	2	102

Ve Svišt jsou kromě toho 2 doklady zvláštní: *ot dvě godině i po-dolo povelē da izbiet' děca* 42; *Kogi se min'cha trista godina od pr'atskoje smutrenie gospoda našego* 417. V prvním z nich by mohlo jít o textově petrifikovaný du. (srov. už výše ojedinelé doklady s možným tvarem du. fem. právě ve Svišt), druhý je mi nejasný (jde snad o mechanické rýmové opakování -a podle předcházejícího *trista*?). — Do tabulky dále nejsou pojaty doklady se substantivem *godina* po kvantitativních adverbích, přestože po nich se tvar *godin* (alternující s *godini*) objevuje též, srov. např. *kolko godin javi se pred' rožd'stvo ch[risto]vo* Kopr 290.

Ve svém úhrnu je relace tvarů *godini* : *godin* vyrovnaná v poměru 1 : 1, ale v různých památkách je jejich relace různá, zčásti přímo diametrálně odlišná. Jeden

pól tvoří Ljub (v němž je však všech dokladů k bezpečnějším závěrům příliš málo) a Kopr s naprostou převahou tvarů *godin*, na opačném pólu stojí Svišt, v němž je prakticky doložen skoro jen tvar *godini*. Už v jednom případě stál Svišt proti ostatním damaskinům: v případě adnumerativních forem na -a u maskulin; v tom jazykovém prostředí, v němž Svišt vznikl a byl opsán, tj. v moesijských dialektech bulharštiny, nebylo — jak se zdá — vyvinuto pojetí numerativu jako zvláštního a od plurálu odlišného tvaru, naopak se po číslovkách užívalo „normálního“ plurálu. Plurálové pojetí (tj. pl. casus generalis) je jednoznačně v Svišt uplatněno i u substantiva *godina*. Bylo by tedy asi možno spatřovat v onom *godin* ostatních damaškinů náběh k vytvoření zvláštní adnumerativní formy. Hnací síly vedoucí ke vzniku dubletnosti *godini*: *godin* a vyplývající z rozkladu nominální syntetické flexe a z tendence k unifikaci číslovkového systému působily ovšem stejně na celém bulharském území. Tvar *godin* neměl však šanci k uplatnění tam, kde by byl pouhou přežívající, mrtvou a funkčně i sémanticky prázdnou formou, nýbrž jen tam, kde získal nové funkční oprávnění. Touto novou funkcí, jak se domníváme, mohla být právě funkce numerativu nebo aspoň náběh k ní; stejná koncepce ve vyjadřování určitého počtu u maskulin by se byla začala — nářečně — prosazovat i u feminin. Že tato tendence je na bulharském jazykovém území živá a že se realizuje přehodnocováním formálních trosek starých kategorií a systémů jiných, ukázal ostatně na příkladech z řady současných dialektů v cit. stati I. Kočev (viz pozn. 10).

(3) Neutra stojí po číslovkách rovněž v tvaru starého nom. pl.

Příklady: *ima dve imena Troj 314, Kopr 274, Svišt 21; družže g /3/ rebra Kopr 307, Ljub 7b; zanesocna dve golubčeta Svišt 129; Zam[ɛ]sli se za dvanades[ɛ]t[ɛ] t[ɛ]ch kol[ɛ]na [ɛ]zdra[ɛ]l[ɛ]j[ɛ]vy Kopr 167, za vi /12/ kol[ɛ]na Troj 233; ze toko tri zr[ɛ]na ot lešt[ɛ]t[ɛ] Svišt 522; kak[ɛ] e pri[ɛ]l[ɛ]b damian[ɛ] tr[ɛ]te jajca Troj 146, Kopr 67; doved[ɛ]te mi o /70/ agneta Troj 236; pet[ɛ] krašt[ɛ]nia s[ɛ] Svišt 97; Eto sa tova deset[ɛ] gol[ɛ]mij zar[ɛ]č[ɛ]nia b[ɔ]l[ɔ]šia Troj 16; ta sa tova i /10/ c[ɛ]l[ɛ]st[ɛ]va rim[ʹ]sky Kopr 309, Ljub 9a; povely tuka da naprav[ɛ]t[ɛ] sed[ʹ]m[ʹ] č[ɛ]r[ʹ]kvišta Kopr 284. Za pl. pokládáme i tvary očí a kryl[ɛ], které jsou od původu formami duálu, srov. např. imaše d /4/ kryl[ɛ] orlovy Kopr 309, Ljub 8b; jmaše na plešt[ɛ]te si d /4/ kril[ɛ] gol[ɛ]m[ɛ] Kopr 307, Ljub 7b; izbodi si i dve[ɛ]te oči Svišt 256.*

Kromě ojedinelého dokladu se substantivem skloňovaným, srov. *I ze toj vi /12/ kamane po č[ɛ]slu vi-tim[ɛ] kol[ɛ]nom[ɛ] izra[ɛ]l[ɛ]v[ɛ]* Svišt 625, který představuje zjevně textový tradicionalismus, objevují se dvě pozoruhodné skupinky odchylek od uvedené normy:

a) V několika dokladech se objevují neutra v tvarech, které jsou pokračováním jejich starého gen. pl. (týká se to jen substantiv *l[ɛ]to* a *p[ɛ]p[ɛ]rišt[ɛ]*), srov.

mlad[ɛ] muž[ɛ] ot ei /17/ l[ɛ]t Kopr 478, godin Troj 374; Živ[ɛ] b[ɛ] l[ɛ]t[ɛ] ei /15/ pod[ɛ]r[ɛ] život[ɛ]t[ɛ] si Svišt 228; i ta b[ɛ] vdova, jako l[ɛ]t[ɛ] os[ɛ]mdes[ɛ]t i čet[ɛ]ry Svišt 146; kaže David[ɛ]: dn[ɛ] l[ɛ]t[ɛ] naš[ɛ]ch, v[ʹ] nich[ɛ]z[ɛ] sed[ɛ]mdes[ɛ]t l[ɛ]t[ɛ], aže v[ʹ] silach[ɛ] os[ɛ]mdes[ɛ]t l[ɛ]t[ɛ] i mnoz[ɛ]e trud[ɛ] i bol[ɛ]zn[ɛ] Svišt 149; sega v[ʹ]sedna na ei /15/ p[ɛ]p[ɛ]rišt[ɛ] m[ɛ]sto što e daleč[ɛ] v[ɪ]thania ot ier[ʹ]u[s]a[l]l[ɛ]m[ɛ] Kopr 450 × p[ɛ]p[ɛ]rišt[ɛ] Troj 348; plavacha do l /30/ p[ɛ]p[ɛ]rišt[ɛ] Kopr 165, do i p[ɔ]glede Troj 230.

V těchto dokladech může jít zčásti o zachování jazykových archaismů, neboť jsou to jména označující míru prostorovou a časovou, a proto zvláště často v projevech počítaná, zčásti i o tradicionalismy textové (poslední dva doklady ze Svišt — 146 a 149 — jsou citáty z bible).

b) V několika případech se u neutrálních ijo-kmenů objevuje místo očekávaného tvaru na -ija tvar -ie, totožný s tvarem singuláru.

Doklady: *Dve s[ɛ]b[ɛ]stvieumat knigy i p[ɪ]sanje šte da bade na zemljata Kopr 315 × s[ɛ]b[ɛ]stvia [...]* i *p[ɪ]sanja Ljub 13a; T[ɛ]zi des[ɛ]t[ɛ]t[ɛ]ch p[ɪ]tanie imami gi za dnešny den[ɛ] Svišt 19, dumy Troj 313,*

Kopr 273; *Try s'stavlenie sa sičkyte človecy* Svišt 319; *Sedemь s'grěšenie sa Kainovy* Svišt 199; *Nebeto ta e bezdušno, edno ima i ta šestičkь videnie i dvoženie* (tamt. 196); *Tězi desetičkь pitanie mogъtь i druyste ||| da sa razrěšitь* Svišt 64.

Je možné, že jde o grafickou záležitost: o výsledek možné grafické záměny *ja* — *ě* na jedné straně a *ě* — *e* na straně druhé. Byla by to v daných dokladech tedy jen grafická varianta nom. pl. (na *-ja*).

Jiného druhu je tvar *čuvstvi*, doložený v excerpovaných damaskinech po číslovkách na dvou místech:

I čjuvstvy sь e |5| Troj 304 × čuvъstivny Svišt 4; č[ově]kь |...| usěti sьs pet' těch' si njegovyte čjuv'stvy Kopr 74 × čjuv'stviya Troj 153 × čjuv'stivny Svišt 335.

Vedle možného nedopsání koncovky *-ija*, na které by v druhém dokladě ukazovala varianta z Troj, mohlo se případně uplatnit i „adjektivní“ pojetí tohoto substantiva (v podobě *čuvstvo*) s náležitým pak plurálem na *-i*, jak to dokládá v obou případech znění Svišt (se subst. *čuvstvo* rozšířeným o další adjektivní sufix *-ьn-*).

4. Kongruentní atribut rozvíjející číslovkový obrat se původně shodoval u číslovek 2—4 se jménem označujícím počítané předměty, a stál tedy po 2 v du., po 3 a 4 v pl. příslušného pádu, u číslovek vyšších se buď shodoval se substantivně pojímanou číslovkou (a skloňoval se s ní), nebo se jménem označujícím počítané předměty (a stál pak spolu s ním fixně ve tvaru gen. pl.). Byly tedy výchozí typy přívlastku u číslovkových obrátů tyto: nom. *moja dva raba, moji truje rabi, moja petь rabъ || mojichъ petь rabъ*; dat. *mojima dvěma raboma, mojimъ trьmъ rabomъ, mojejі peti rabъ || mojichъ peti rabъ*.

Tato původní pestrost typů se během dalšího vývoje zjednodušovala: se ztrátou substantivní platnosti číslovek od 5 výše zanikal typ *moja petь rabъ* (v starých slov. jazycích jsou doloženy už jen jeho vzácné zbytky) a byl nahrazován typem *mojichъ petь rabъ*; se zánikem duálu nastupoval i po číslovce *dva* atribut v tvaru plurálu; a se zánikem syntetické deklinace v bulharštině byl konečně likvidován jednak rozdíl mezi nominativem a nepřímými pády, jednak i gen. po číslovkách od 5 výše a nahrazován tvarem nom. (vlastně casus generalis) plurálu. Takto unifikován, v tvaru nom. pl., je už systém atributu u číslovkových obrátů v damaskinech.

Příklady: s číslovkou *dva*: *dade mu |...| i dvě svěšti velikyi sьs' zlato ukrašeni* Kopr 239, *golěmi |...| ukrašeni* Ljub 91b; *dojdochja dva č[ově]ka mladы i chubavy* Troj 139, Kopr 58; *štъ' da chodati moite dvoita č[ově]ka* Kopr 317, Ljub 13b; *Tuj proznamenuvacha oněze dvoje piticy* Svišt 130; s číslovkami *tri, četiri*: *jmaše na pleštitě si d |4| krill golěmi kato or'lovy* Kopr 307, *golěmy* Ljub 7b; *i drugy d |4| sily zovъt' se životny* Kopr 259, Troj 303, *onězi četirite silі* Svišt 3; *i v' drugy g |3| godini i polovina* Kopr 316, Ljub 13b;

s číslovkami vyššími: *uze drugi t |300| žltici* Troj 260, *drugy* Kopr 202, *drugye* Ljub 78a; *tija e |5| igri deto rekočk me. Poiska carъ da stori* Troj 122, *tija petь igry* Kopr 38; *doveděte si sam[o] vi |12| tel'ci ilstii otčhraneni i z'dravi* Kopr 170; *stori i tija tьzy četyridesetь dni* Svišt 127; *i uze sь seбe prochora, i drugy z |7| učениci* Troj 89, *drugy* Kopr 438; *sъ čt'h |99| činove n[e]b[e]sni* Kopr 76, Troj 164, *sa činovi deven' desetъ i devet' nebesny* Svišt 336; *vъ onaj vreme běcha i tezi svetvyj četire-desetъ učениci, voštani carski, provodiini ot caretok sьs Agrikolaę* Svišt 419.

Odchytky od tohoto úzu jsou zcela řídké, srov. *Mučenie svetymъ i slavnymъ velikomučenikom' Christovimъ četiredesetimъ* Svišt 417; *ty si nas napravilь ot četiry sily n[e]b[e]smych* Kopr 361, Ljub 43b; *chrovete |...| byvatъ podirъ drugychъ šestichъ vaobraženih' Svišt 680; do kogi badete kuci i sas dvoita kraka vašich' Svišt 624*. V prvních třech jde asi o textový tradicionalismus kořenící ještě v textové tradici církevněslovenské, v posledním o projev neumělosti autora slovenské verze (jde zase o zmíněný už Život proroka Eliáše).

Zvláštním případem původního atributu je člen, který se vyvinul z kongruentního ukazovacího zájmena *tz*. Je v damaskinech doložen jednak v podobě *-te/-tě* a *ta* u číslovek 2—4, jednak v tvaru původního gen. pl. *tjach/těch* u čísl. ostatních.

Příklady: u číslovek 2—4: *koi [krstove] sa na onia dvata raz'boinika* Kopr 487, Troj 45 Svišt 597; *I dovika patriar'chъ i onia dvata boljarina* Troj 201, Kopr 131, *onezy dvata bolery* Svišt 395; *da se sberuhtъ i dvětt rěky velikye* Kopr 112, Troj 187, *dvětte reki golěmy* Svišt 375; *izlazěte or'žie i ot dvětte strany ostro* Kopr 337, Ljub 27b; *onia trite vlastele [...] iz'javicha se* Troj 283, Kopr 231, *tia trite pašie* Ljub 87a; *onezi trite pašie* Svišt 493; *I tia četyrěte stichij [...] imatъ razdělēni zodie* Troj 318, Kopr 279, Svišt 26;

u číslovek vyšších: *Za tia dšest'těch dmy imame da ispituvame* Kopr 273, Troj 313, Svišt 19; *dude archiman'dritъ na tia četyriddšest'těch monastire* Kopr 181, Svišt 404, *na tia m monastyre* Troj 244; *i tia devetěch činove n[e]b[e]sny na try činove razděl'javat' se po tri* Kopr 79, Troj 157; *Za dšestěch nauky Moiseovy* Troj 1; *Eto tēzi vi [12] tēch sil dade gi bogъ Adamu* Svišt 7, *Tia sily vi* Troj 305, Kopr 283; *frūčicha želēzo na katargyte sy na stranita deto sedem'těch kuly* Svišt 307; *onezi pedesetěch člověcy ostanъcha iz otsamъ rěkъta* Svišt 75; *dobitakъ i člověkъ ima i dъ [8]těch skopose* Svišt 195.

Dobré zachování tvarů pův. gen. pl. zájm. v členové formě u číslovek od 5 výše ukazuje na to, že se zvláštní, členová funkce vyvinula u tohoto tvaru dříve, než u jména označujícího počítané předměty a u jeho kongruentního atributu byly tvary pův. gen. pl. nahrazeny tvarem plurálu: člen nebyl stržen tím vývojovým proudem, který vedl ke změně tvaru normálních shodných přívlastků v casus generalis (rovnající se nom.).

Rozdělení členových forem jednak na typ u číslovek 2—4, jednak na typ u číslovek od 5 výše je přitom v damaskinech provedeno zcela důsledně. Doklad *deto sa namervatъ i četatъ se kd[24]te iskusi bogorodičny* Svišt 306 je vlastně příkladem na člen po číslovce 4 a je zde zcela v souladu s uvedenou normou. A tak zbývá jen jediný doklad, který se od ní odehluje (*imaše [...] volove dzigvary petestotinъ* Kopr 458, *volove f jar'my* Troj 357) a který by snad mohl být náznakem počínajícího se nového vývojového procesu. V bulharštině jsou totiž v novém jazyce členové formy číslovek od 5 výše na *-tjach* vytlačovány z užívání a nahrazovány formami na *-te*.¹³⁾ Na tento vývoj, který se završuje teprve v současnosti, působila zřejmě tendence jednak k unifikaci členových forem v pl. (*-te*, *-ta*), jednak k unifikaci číslovek jako celku a k vyrovnání číslovek vyšších s číslovkami 2—4.

5. Současná bulharština má vedle číslovek univerzálních ještě speciální řadu číslovek, jichž se užívá při počítání mužských osob. Jsou dobře doloženy už i v damaskinech, a to pouze od číslovek 2, 3, 4: *dvama*, *dvamata*, *trima*, *trimata*, *troica*, *troicata*, *četir(i)ma*, *četir(i)mata*, *četvorica*, *četvoricata*.

Příklady se jménem označujícím počítané předměty: *dvama mže goněcha dvadesetъ chiljadъ* Svišt 305; *idatъ dvama marturij moj, sireč proroka Iliа i Enocha* Svišt 642; *nye sme dvama bratia* Kopr 411, Troj 67; *I tъj sa pomolicha bogu onizi trimata pašie* Svišt 496; *onezi člověci trimata [...] zecha da sa gledatъ ednъ drugi* Svišt 499.

Příklady bez jména označujícího počítané předměty: *ostave v' sedemdesetъ kelie sto i četeridesetъ mže, na ška kelia po dvama* Svišt 123; *točiva dojdoha dvama i kazacha j* Troj 235, Kopr 170; *Tamъ detu sa borěčmi sъ negu, padnachmi i dvama v' moriote* (tj. vyprávěč a ještě jeden muž) Svišt 261; *i dvama štem utrě da sme naedno* Troj 230, Kopr 165; *i zavedocha go dvama dr'žeštec do crkvata* (tj. dva andělé) Kopr 116; *ela da se borime dvama* Kopr 40; *otidocha vъ pustině i trimata rubičicha bogu* (tj. tři muži) Svišt 262; *dojdoha i troicata Kopr 123, Troj 194, trimata* Svišt 386 *Ami segi tuko trima deto ny bor[ě]tъ, nevidami i bezp[ě]lni suprotivnikъ diavolъ* Svišt 428; *ne staneš ot od'rs [...] dogde te četvorica vāgn[ě]tъ mrstva* Troj 172, Kopr 96, *četirma* Svišt 358; *i dade im carica*

¹³⁾ Viz I. Gălăbov: *Pel, pettjach, petima, petmina* (Bălg Ez 4, 1954, 250—258).

čelvorica, da raz' spodn' trja rabota Troj 220, Kopr 154; *vidě posrěd' pěšta če chodet' četvorica* Kopr 100, Troj 175, *četirma* Svišt 360. V jednom případě je užito speciální číslovky i o počítaných ženách: *sarra [...] reč pak' avrammu: rasp'rđi trě robině, zašto dvěmě s' s' neč ne možem by naedno* Troj 161, *ny dvama* Svišt 330.

U číslovek nad 4 se tento speciální význam vyjadřuje perifrází se slovem *duši*, jak je to dnes obvyklé až od číslovek nad 10, srov. *tuko osem' duši nameričha sa pravedni' togizi na sičky světt* Svišt 93.

Ve všech případech tohoto typu, tj. při počítání osob mužského pohlaví počtem 2, 3 nebo 4, s vyjádřeným i s nevyjádřeným jménem označujícím počítané osoby, se však v damaskinech častěji užívá oněch univerzálních číslovek *dva(ta)*, *dve(te)*, *tri(te)*, *četiri(te)*. Nové číslovky typu *dvama*, *trima* atd. byly pouze možné, a to jen v oněch zvláštních případech; tvořily tedy tyto speciální číslovky pro počet 2—4 příznakový člen v asymetrické korelaci s univerzálními číslovkami označujícími též počet: jejich příznakem byl význam mužské personality. Tento příznak mohl být signalizován, ale nemusel, jeho vyjádření nebylo obligátní; záleželo na pojetí a záměru pisatele. A o tom, jak mohly toto pojetí a tento záměr kolísat (případně být u různých pisatelů různé), svědčí varianty, v nichž stojí proti *dva* atd. v některých damaskinech *dvama* atd. v jiných:

i ze dvama ot momcyte sy Svišt 340 × *dva* Troj 161, Kopr 84; *i bēcha i dvamata istinski sinove božii* Svišt 408 × *dvata* Troj 247, Kopr 185; *vidě angela Michaila [...] i sas nego dvama mladi momcy* Svišt 378 × *dva momka mlady* Troj 189; *konstantin' [...] pustii troica chilyandarnici* Troj 278, Kopr 100 × *provodi g [3] paše* Svišt 484; *i nad tia sičkyte postavii troica ljudie smotritelje* Troj 176 × *try človecy smotritelny* Svišt 361; *izbra trima kalueri věrny* Svišt 384 × *tri inoci* Troj 193, Kopr 120; *pusti i trimata da si idat's. Štr' si polagati na umot' si, blagosloveni Christieni, za unezi trimata* Svišt 488 × *trite [...]* *trite* Troj 280, Kopr 227, Ljub 84b.

Dokladů je poměrně malý počet, takže z nich nelze činit bezpečné závěry. Přesto se zdá, že k novým číslovkám inklinuje o něco více než ostatní damaskiny Svišt — tentokrát v souladu s mladším datem svého vzniku.

6. Shrnutí. V bulharských damaskinech 17. a 18. stol. je doložen značně pokročilý stav syntaxe základních číslovek. Je v nich prakticky zobečnena plurálová shoda predikátu i atributu s plurálem (ve tvaru casus generalis) jména označujícího počítané předměty. Vedle ojedinělých archaismů, které jsou vlastně textovými tradicionalismy vyrůstajícími z čl. kořenů některých skladeb, byla část skutečných archaismů jazykových (formy na *-a* u maskulin po číslovce 2 a formy byvalého genitivu pl. některých feminin) právě asi přehodnocována ve zvláštní adnumerativní formy; kategorie numerativu jako taková tu však byla teprve sotva v začátcích (a ostatně asi dnes ještě není na bulharském jazykovém území rozšířena rovnoměrně.) Zásadní šev mezi číslovkami 2, 3, 4 na jedné straně a ostatními na druhé straně byl v typu členu; vyrovnávání číslovek vyšších s nižšími v tomto bodě probíhá až v novějších vývojových fázích bulharštiny a dovršuje se teprve v jazyce současném. V počátcích, ale dobře doložených, zachycují damaskiny i formování nové řady číslovek k počítání mužských osob;¹⁴⁾ jako příznakový je tento prostředek omezen ještě jen na číslovky 2—4.

Damaskiny tedy reprezentují důležitou etapu ve vývoji bulharských číslovek, kdy řada jejich původních morfologicko-syntaktických zvláštností zanikla nebo

¹⁴⁾ Ovšem nejstarší doklad speciální číslovkové formy pro počítání mužských osob nebo páru muže a ženy je doložen v opise Manasiovy kroniky ze 14. stol.: *v'netr' če pišnago sela živěsta oběma* (tj. Adam a Eva) — viz K. Mirčev: *Istoričeska gramatika na bŭlgarskija ezik*, Sofija 1958, 177; Mirčev vyvozuje tyto formy z přehodnoceného pův. dat.—lok. du. *d'vėma/d'vama*.

byla překonána, kdy však vývoj nového jazykového stavu nebyl ještě ani zdaleka dovršen. Pozoruhodné a poučné jsou rozdíly mezi damaskiny, vyplývající nejen z různého data, ale i z různého místa jejich vzniku. Zejména mladší Svišt postřádá sice už některé archaismy damaskinů starších, ale někdy naopak zase neohlašuje nástup některých neologismů, protože moesijské dialekty (na jejichž teritoriu vznikl) zjevně byly vzdáleny od radiačních center nových vývojových procesů bulharštiny.

СИНТАКСИС КОЛИЧЕСТВЕННЫХ ЧИСЛИТЕЛЬНЫХ В БОЛГАРСКИХ ДАМАСКИНАХ

В болгарских дамаскинах 17 и 18 вв. отражается значительная степень развития синтаксиса количественных числительных. В них становится общим явлением согласование сказуемого и определения с формой множественного числа существительного, обозначающего предмет счета (в форме общего падежа). Наряду с единичными архаизмами, собственно говоря традиционализмами, идущими от церковнославянских корней некоторых текстов, часть настоящих языковых архаизмов (формы на -а существительных мужского рода после числительного 2 и формы вышедшего из употребления родительного мн. ч. некоторых существительных женского рода), по всей вероятности, именно в данное время переоценивалась в особые аднумеративные формы; однако, категория нумератива как таковая находилась все еще только в стадии образования (впрочем, и в настоящее время она на территории болгарского языка распространена неравномерно). Основную делящую линию между числительными 2, 3, 4 с одной стороны, и дальнейшими с другой стороны представлял тип члена; процесс выравнивания в данном направлении высших и низших числительных проходит только на более поздних этапах развития болгарского, а завершается только в современном языке. В дамаскинах отражается — правда, на начальном этапе, но все же в достаточном количестве случаев — также процесс образования нового ряда числительных для счета лиц мужского пола. В качестве маркированного это средство пока ограничено только числительными 2, 3, 4.

Итак, дамаскины представляют собой важный этап в развитии болгарских числительных, на котором ряд их первоначальных морфологическо-синтаксических особенностей исчезает или выходит из употребления, на котором, однако, развитие нового состояния далеко еще не было завершено. В научном отношении представляют большой интерес различия между отдельными дамаскинами, вытекающие из факта их возникновения в разное время и на разных местах. В особенности более поздний Свиштовский дамаскин не содержит, правда, уже некоторые архаизмы более ранних дамаскинов, но, наоборот, в некоторых случаях, в нем не отражается волна некоторых неологизмов, так как мизийские диалекты (на территории которых был составлен дамаскин), видимо, находились вдалеке от центров распространения новых тенденций развития.